

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

คุณภาพชีวิตตามความจำเป็นพื้นฐานของครัวเรือนในชุมชนแออัด:กรณีชุมชนซอยเสือใหญ่อุทิศเขตจตุจักร กรุงเทพมหานคร ผู้วิจัยได้รวบรวมแนวความคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ครอบคลุมเนื้อหา ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับครัวเรือน
2. แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนและชุมชนแออัด
3. แนวคิดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน
4. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับกระบวนการเกิดเป็นเมือง
5. แนวคิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตกับความจำเป็นพื้นฐานของครัวเรือน
6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดเกี่ยวกับครัวเรือน

Douglass (อ้างใน ดารณี ถวิลพิพัฒน์กุล. 2539 : 86) อธิบายความหมายของครัวเรือนว่าเป็นหน่วยที่อยู่อาศัยร่วมกัน โดยสมาชิกในที่อยู่อาศัยนี้ "กินข้าวหม้อเดียวกัน"

วิถีชีวิตของคนจนที่สามารถจัดการ และคงอยู่ในความยากจน จะต้องเริ่มต้นด้วยการเข้าใจหน่วยครัวเรือนว่าเป็นสถาบันสำคัญที่จะเชื่อมโยงการผลิตทางเศรษฐกิจ การผลิตซ้ำทางสังคม และการบริโภค ครัวเรือนทำหน้าที่เป็นหน่วยพื้นฐานทางสังคมในการทำงาน 5 อย่าง สำหรับบุคคล และการอยู่รอดของเมือง

1. สร้างโอกาสในการหารายได้นอกตลาด
2. เป็นแหล่งรวมรายได้เพื่อสนองความต้องการทั้งหมดของครัวเรือนซึ่งรายได้ที่ไม่แน่นอนจากคนๆ เดียวจัดหาให้ไม่ได้
3. บำรุงรักษาและคงไว้ซึ่งสภาพจิตใจ สังคม และสิ่งที่ไม่ใช้วัตถุอื่น สำหรับความอยู่รอดของมนุษย์
4. ผลิต และคงไว้ซึ่งที่อยู่ของครัวเรือน ละแวกบ้าน และชุมชน
5. แบ่งปันการได้มาและการกระจายสินค้าและบริการเพื่อการบริโภคขั้นสุดท้าย

การศึกษาของ Jellinek (อ้างใน ดารณี ถวิลพิพัฒน์กุล, 2539 : 86) พบว่า ในชุมชนแออัดที่จาการ์ตา ซึ่งให้เห็นว่าขนาดและองค์ประกอบของครัวเรือนเปลี่ยนไปตามโอกาสในการรวมรายได้ และกิจกรรมร่วมกันในการหารายได้ ความสัมพันธ์ทางสายเลือดเป็นปัจจัยรองในการร่วมตัวเป็นครัวเรือน ดังนั้น ครัวเรือนจึงอาจประกอบด้วยญาติ กลุ่มเพื่อนที่ร่วมงานอยู่ด้วยกัน หรือคนที่เป็นเพื่อนกับหัวหน้าครอบครัว จำนวนสมาชิกของครัวเรือนมีตั้งแต่ 2-9 คน จะเห็นว่าครัวเรือนเป็นหน่วยของทรัพยากรร่วมกัน เป็นหน่วยทางสังคมที่ตัดสินใจเกี่ยวกับฐานะ อำนาจ ทรัพยากรและงาน ระหว่างผู้หญิง ผู้ชาย และระหว่างวัยรุ่น มีความยืดหยุ่นในขนาดและความต่อเนื่อง

2. แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนและชุมชนแออัด

Hillery (อ้างใน ดารณี ถวิลพิพัฒน์กุล. 2539 : 24) อธิบายความหมายของชุมชนว่ามนุษย์เป็นสัตว์สังคมซึ่งต้องอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเพื่อความอยู่รอดในสภาพแวดล้อม การรวมตัวเป็นกลุ่มนี้ทำกันในพื้นที่ หรืออาณาบริเวณหนึ่ง อาจจะเป็น หมู่บ้าน เมือง นคร หรือมหานคร

ชุมชน หมายถึง สถานที่ซึ่งคนใช้เป็นที่ตั้งบ้านเรือน ทำมาหากิน เลี้ยงดูบุตรหลานและกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ส่วนใหญ่ในชีวิต ในแง่สังคมวิทยาชุมชนมีองค์ประกอบที่สำคัญสามอย่าง คือ พื้นที่ทางภูมิศาสตร์ (Geographical Areas) การปะทะสัมพันธ์ทางสังคม (Social Interaction) และความผูกพันร่วมกัน (Common Ties)

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนแออัดในเรื่องนี้แบ่งออกเป็น 2 ขั้ว ที่มีความขัดแย้งกัน (อรรถวรรณ สุทธางกูร. 2540 : 7) กล่าวคือ

ขั้วที่ 1 แนวคิดมองชุมชนแออัดว่าเป็น “ชุมชนชายขอบ” (Marginal) ของสังคมใหญ่ วัฒนธรรมของชุมชนชายขอบเป็นวัฒนธรรมย่อยของวัฒนธรรมใหญ่ จัดอยู่ในกลุ่ม วัฒนธรรมความยากจน (Culture of Poverty) คือ เป็นวัฒนธรรมที่มีการจัดระเบียบอยู่ในระดับต่ำ ไม่มีประสิทธิภาพในการกำหนดแนวทาง และแบบแผนพฤติกรรมการดำรงชีวิต ขาดความกระตือรือร้น เกียจคร้าน จึงไม่ทำให้ไม่สามารถหลุดพ้นจากความยากจนได้ มีความหวังจากการช่วยเหลือของผู้อื่น และมีความพอใจที่จะแสวงหาความสุขในช่วงเวลาเฉพาะหน้าเท่านั้น

ขั้วที่ 2 แนวคิดมองชุมชนแออัดว่ามีความสำคัญต่อสังคมใหญ่ เขาสามารถปรับตัวให้อยู่ในสังคมเมืองได้จนเป็นส่วนหนึ่งของสังคมเมือง มีส่วนทำให้เมืองมีการพัฒนาโดยอาศัยแรงงานเขา และไม่เป็นภาระของสังคมมีวิถีชีวิตควบคู่ไปกับการพัฒนาเมืองชุมชนแออัดจึงเป็นแหล่งของปัจจัยการผลิตสินค้า บริการ และแรงงาน เพื่อเกื้อกูลระบบเศรษฐกิจโดยรวม โดยมีครัวเรือนเป็นหน่วยย่อยของการผลิต ซึ่งต้องอาศัยแรงงานทุกคนของครัวเรือน เพราะลำพังรายได้ของหัวหน้าครัวเรือนนั้นไม่เพียงพอ

การศึกษาของอดิน รพีพัฒน์ (อ้างใน อรรถาธิบาย สุตตปิฎก. 2540 : 7-8) พบว่า คนกลุ่มนี้ไม่มีความมั่นคงในชีวิตทั้งเรื่องการทำมาหากิน และที่อยู่อาศัย แต่พวกเขาอาศัยความสัมพันธ์ทางสังคม หรือมิตรภาพ เป็นเครื่องมือในการดำรงอยู่ในสังคมเพื่อสร้างความก้าวหน้า และมั่นคงสำหรับตัวเอง นอกจากนี้ภายในชุมชนยังเป็นแหล่งรวมของคนทำงานระดับล่าง เช่น กรรมกร หาบเร่ เป็นต้น และสมพงษ์ พัดบุญ (2527) กล่าวว่า ชุมชนแออัด มีบทบาทต่อระบบเศรษฐกิจเมือง คือผลิตแรงงานราคาถูก สามารถทำได้สารพัดงานที่คนอื่นไม่อยากทำเพราะถือเป็นงานต่ำ ชุมชนแออัดหรือ คนจนเมืองจึงเป็นคนเมืองที่มีฐานะทางเศรษฐกิจ และสังคมต่ำ ไม่ที่อยู่อาศัยเป็นของตนเอง เร่ร่อน เช่าบ้าน เคลื่อนย้ายหาส้วมแห่งใหม่เป็นที่พักพิงหลบหนีจากการไล่รื้อ คนกลุ่มนี้ถูกความเจริญของสังคมเมืองผลักดันให้พวกเขามีแนวโน้มรวมตัวกันเป็นกลุ่มมากขึ้น และมีบทบาทที่แน่นอนต่อเศรษฐกิจ และสังคมเมืองในปัจจุบัน

อมร นนทสุต (อ้างใน อรรถาธิบาย สุตตปิฎก. 2540 : 8) กล่าวว่าปัจจุบันชุมชนแออัดได้ถูกจัดให้เป็นกลุ่มคนผู้ด้อยโอกาสทางสังคม จำเป็นต้องให้ความสนใจ และดูแลโดยเฉพาะจากรัฐบาล ซึ่งในช่วงแรกนั้นการให้ความช่วยเหลือเป็นการช่วยจริงๆ คือรัฐบาลเป็นฝ่ายให้ และชุมชนเป็นฝ่ายรับ ซึ่งไม่ก่อให้เกิดการพัฒนา ที่แท้จริง เป็นเพียงการสงเคราะห์มากกว่า เพราะคนมิได้ถูกพัฒนา ฉะนั้นแนวคิดการพัฒนาช่วยเหลือ ชุมชนแออัด จึงได้มีการเปลี่ยนแปลงแนวทาง และวัตถุประสงค์ เช่น รัฐเป็นผู้กระตุ้น หรือผู้สนับสนุน และชุมชนจะเป็นผู้ริเริ่ม และผู้ทำ โดยใช้องค์กรชุมชนเป็นตัวประสานงานกับ รัฐบาล หรืองานที่เกี่ยวข้องเพื่อสร้างให้ชุมชนมีศักยภาพสามารถยืนได้ด้วยตนเอง โดยการเรียนรู้ และรู้จักทำกิจกรรมรับรู้ปัญหา รู้จักแก้ปัญหา เพื่อประโยชน์ของตนเอง และหมู่คณะ หรือยึดหลักการพึ่งตนเองให้มากที่สุด

3. แนวคิดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน

ปัจจัยการเลือกที่ตั้งที่พักอาศัย

ดาร์ณี ถวิลพิพัฒน์กุล (2539 : 92) ได้กล่าวถึงประเด็นสำคัญเรื่องที่อยู่ของคนจนเมืองในส่วนที่เกี่ยวข้องกับที่ดิน 5 ข้อ คือ

1. ที่ดินที่คนจนเมืองใช้เป็นที่ดินตั้งบ้านเรือนมักจะเป็นที่ที่ไม่เหมาะสมที่จะตั้งถิ่นฐาน เช่น ที่สูงชัน ที่น้ำท่วมถึง อยู่ใต้ทางด่วนยกระดับ อยู่ใกล้โรงงานหรือที่ทิ้งขยะ
2. รัฐบาลมักจะมองว่าที่ดินส่วนใหญ่ที่คนจนใช้เป็นที่ดินตั้งบ้านเรือน ถูกครอบครองโดยผิดกฎหมาย ดังนั้น จึงทำให้เกิดความไม่มั่นคงในการครอบครองที่ดิน (Insecurity of Tenure) ในระดับสูง การไล่ที่และขู่ว่าจะไล่ที่เป็นของธรรมดาในเมืองใหญ่ของเอเชียตะวันออก และเอเชียอาคเนย์ รัฐมักจะเข้าข้างเจ้าของที่ดินและนักพัฒนาที่ดินเวลามีกรณีพิพาทเกี่ยวกับการ

ครอบครองที่ดิน ความไม่มั่นคงในที่อยู่อาศัยและการครอบครองที่ดินมีผลเสียต่อเนื่อง คือ ทำให้มีการลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานในละแวกบ้านต่ำ

3. รัฐบาลปฏิเสธที่จะช่วยเหลือปรับปรุงสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ เพื่อให้ที่อยู่อาศัยของคนจนเมืองดีขึ้น เพราะกลัวว่าการกระทำเช่นนั้นจะเป็นการยอมรับว่าการบุกรุกเป็นสิ่งที่ถูกกฎหมาย การกระทำเช่นนี้บางครั้งเท่ากับเป็นการปฏิเสธที่จะให้บริการพื้นที่ส่วนใหญ่ของเมืองเลยทีเดียว คนจนจึงต้องช่วยตัวเองในเรื่องนี้ เช่น แอบต่อน้ำต่อไฟจากท่อหรือสายของทางการ หรือมีฉนวนกันความร้อนก็ต้องต่อจากเพื่อนบ้าน

4. ความไม่เต็มใจของรัฐบาลที่จะรับรู้การจัดตั้งองค์กรชุมชน ซึ่งเกิดขึ้นในชุมชนยากจนเพื่อหาทางขอความช่วยเหลือจากรัฐบาลในการจัดหาบริการขั้นพื้นฐานในเมือง ซึ่งรัฐต้องจัดให้ทุกชุมชนที่ถูกกฎหมาย

5. สภาพเศรษฐกิจของคนจนเมือง ทำให้มีความจำเป็นที่ต้องมีที่อยู่ในใจกลางเมือง ซึ่งทำให้สามารถเข้าถึงรายได้ และการทำงานประจำวันได้สูงสุด แต่ที่ตั่งเหล่านี้มักจะเป็นที่ซึ่งมีความไม่มั่นคงในการครอบครองสูงสุด เป็นที่ซึ่งมีการเพิ่มขึ้นของราคาที่ดินอย่างรวดเร็ว และมีความขัดแย้งของการใช้ประโยชน์ที่ดินมากที่สุด ในกรุงเทพมหานคร การพัฒนาที่ดินในศูนย์กลางเมืองได้ขับไล่ให้คนจนไปสู่พื้นที่ชานเมือง และทำให้ต้องใช้เวลาเดินทางไปทำงานและกลับบ้านนานเกินสมควร หลายคนที่ไม่ได้อยู่อาศัยที่ดีขึ้นในชานเมือง ต้องยอมแพ้และย้ายกลับมาอยู่ในชุมชนแออัด ซึ่งสามารถไปทำงานได้สะดวกกว่า

เบรน เจ แอล เบอริ และ แฟรงค์ อี ฮอร์ตัน Brain J.L. Berry and Frank E.Horton (อ้างใน จันทิมา ฉัตรไชยสิทธิกุล. 2529 : 17) เสนอว่า ปัจจัยที่กำหนดการเลือกที่อยู่อาศัยมี 3 ประการ คือ 1) ราคาหรือค่าเช่าที่พักอาศัย 2) ชนิดของที่พักอาศัย 3) ที่ตั้งของที่พักอาศัยรวมถึงสภาพแวดล้อมของชุมชนและที่ตั้งของแหล่งงาน

ปัจจัยทั้งสามประการ มีความสัมพันธ์ควบคู่ไปกับเหตุผลส่วนตัวในการเลือกที่พักอาศัยของแต่ละบุคคล เช่น จำนวนเงินที่บุคคลพอใจจะจ่ายสำหรับที่อยู่อาศัย ซึ่งขึ้นอยู่กับระดับรายได้ที่ที่พักอาศัยที่ต้องการขึ้นอยู่กับสถานภาพสมรสและขนาดของครอบครัวหรือวิถีทางในการดำเนินชีวิตซึ่งจะมีผลต่อชนิดของชุมชนที่ต้องการจะอยู่ รวมทั้งระยะทางจากบ้านไปยังแหล่งงานด้วย

เบรน กูดัล Brain Goodal (อ้างใน จันทิมา ฉัตรไชยสิทธิกุล. 2529 : 19) กล่าวว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเลือกที่ตั้งของที่อยู่อาศัย ได้แก่

(1) รายได้ เมื่อรายได้ของผู้อยู่อาศัยมากขึ้นเท่าใด โอกาสของการเลือกชนิดของบ้าน ที่ตั้ง และความพอใจในสิ่งที่ชอบก็จะได้รับการตอบสนองมากขึ้นเท่านั้น

(2) การเข้าถึงแหล่งงาน การกระจายตัวของแหล่งงานอาจมีอิทธิพลต่อการกระจายตัวของการอยู่อาศัยของประชากรมากกว่าปัจจัยอื่นๆ ครอบครัวจะต้องพิจารณาหาความสะดวกในการเข้าถึงแหล่งงานของหัวหน้าครอบครัวกับความเป็นไปได้ในหลายๆ ด้าน เช่น

ค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปทำงานราคาที่ดินที่เหมาะสม ความต้องการติดต่อกับเมือง สิ่งที่น่าพึงพอใจต่างๆ เป็นต้น

(3) สภาพครอบครัว การมีเด็กอยู่ในครอบครัวมีผลสะท้อนสำคัญต่อการใช้พื้นที่ของครอบครัว ยังมีสัดส่วนของเด็กมากเท่าไร ยังเป็นเครื่องกระตุ้นให้ต้องการบ้านที่มีพื้นที่ขนาดใหญ่ ซึ่งอยู่ในชุมชนไม่หนาแน่นตามชานเมืองมากขึ้นเท่านั้น นอกจากนั้นบริเวณที่มีโรงเรียนที่มีมาตรฐานด้านการศึกษาดีตั้งอยู่ด้วย จะเป็นบริเวณที่ได้รับความสนใจในการเลือกเป็นที่ตั้งของที่อยู่อาศัยมากยิ่งขึ้น ส่วนครอบครัวที่ไม่มีเด็กมักชอบความสะดวกสบายในการเข้าถึงสิ่งซึ่งน่าพอใจของเมือง และพอใจในหมู่บ้านที่มีพื้นที่เล็กกว่า ซึ่งตั้งอยู่บริเวณศูนย์กลางเมือง

(4) ปัจจัยอื่นๆ การแบ่งแยกผิว เชื้อชาติ และชนชั้น ก็มีผลต่อการเลือกที่ตั้งของที่อยู่อาศัย เช่นกันนอกจากนั้นในพื้นที่เมืองที่มีการให้บริการสาธารณะที่ไม่เท่าเทียมกัน อาจมีอิทธิพลต่อการเลือกที่อยู่อาศัยโดยเฉพาะสำหรับกลุ่มผู้มีรายได้สูง

4. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับกระบวนการเกิดเป็นเมือง

กฤษฎา เพิ่มทันจิตต์ (2536 : 72-76) ได้กล่าวถึงการเกิดเมืองโดยใช้ทฤษฎีระบบและกระบวนการ (System and Process Theory) ว่า กระบวนการเกิดเมือง และสภาพเมืองมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องของผู้คน และพฤติกรรมของผู้คน ตลอดจนวัฒนธรรม เรื่องพฤติกรรมของคนย่อมเกี่ยวข้องกับกระบวนการต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์กันเป็นระบบดังนี้

1. กระบวนการทางเศรษฐกิจ (Economic Process) ได้แก่ การแลกเปลี่ยน (Exchange) และสิ่งอำนวยความสะดวก (Utility) และยังเกี่ยวข้องกับอุปสงค์ (Demand) และอุปทาน (Supply) ของสินค้าและบริการสำหรับประชาชน นอกจากนี้ยังเกี่ยวข้องกับบทบาทของระยะทาง (Role of Distance) ที่เข้ามาอธิบายความสัมพันธ์ของผู้ผลิตและลูกค้า เพราะระยะทางที่ห่างไกลออกไปจากการผลิตย่อมจะมีสินค้าน้อยลง หรือหาได้ยากขึ้น

2. กระบวนการทางสังคม (Social Process) พฤติกรรมของคนมีความแตกต่างกันตามพื้นฐานของสังคม คนจะถูกหล่อหลอมกล่อมเกลารวมทั้งทางสังคม (socialization) เข้าเป็นแบบแผนของชุมชนใหญ่ รวมทั้งการปฏิสัมพันธ์กัน นอกจากนี้ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสังคมจำเป็นต้องพิจารณาถึงสถานภาพของครอบครัว (Family Status) การกีดกันทางสังคม (Social Discrimination) สถานภาพของกลุ่มชนชาติ (Ethnic Status) ในการประกอบเข้าเป็นสังคมเมืองด้วย

3. กระบวนการทางการเมือง (Political Process) เป็นปฏิบัติการเพื่อก่อให้เกิดระบบการเมือง และการรักษาความมั่นคงทางการเมืองไว้ ย่อมมีความจำเป็นต้องบูรณาการลักษณะปัจเจกชนและกลุ่มต่างๆ และมีกฎเกณฑ์ในการอยู่ร่วมกัน เพื่อป้องกันความขัดแย้งที่

อาจเกิดขึ้น ทั้งยังมีภารกิจในการกำหนดนโยบายที่จำเป็นเพื่อความ สงบสุขของประชาชน เช่น สวัสดิการ การกำหนดแบ่งพื้นที่ใช้สอยในชุมชน (Land-use Zoning)

4. กระบวนการทางจิตวิทยา (Psychological Process) ในกระบวนการทางจิตวิทยาของคน เพื่อรับทราบเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งในด้าน เศรษฐกิจ สังคม การเมือง ผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่เริ่มจากการรับทราบ (Reception) การรู้ความหมาย (Cognition) การจดจำ (Memory) และการตัดสินใจ (Decision Making) เช่น การที่ผู้คนในชุมชนรับทราบเหตุการณ์ร้ายที่เกิดขึ้น การเรียนรู้กับสภาพแวดล้อมที่เลวร้ายในชุมชนเมือง อันนำไปสู่การผลักดันให้ผู้รับผิดชอบหาทางป้องกันแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นต่อไป นอกจากนี้กระบวนการเรียนรู้ทางจิตวิทยายังนำไปสู่การพิจารณาถึงการอพยพเคลื่อนย้ายของคน และเหตุการณ์อื่นๆ ที่จะพิจารณาถึงประเด็นด้านกระบวนการทางเศรษฐกิจล้วนๆ ไม่ได้

คณะอนุกรรมการที่อยู่อาศัย คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2531 : 88) ได้กล่าวถึงสาเหตุของการอพยพของชาวชนบทเข้าสู่เมือง มีปัจจัยอยู่ 2 ปัจจัย คือ ปัจจัยผลัก (Push Factors) ได้แก่ ภัยธรรมชาติ ความยากจน การไม่ได้รับความคุ้มครองทางกฎหมาย เป็นต้น ปัจจัยดึงดูด (Pull Factors) ได้แก่ ความเจริญทำให้มีโอกาสในการทำงาน การศึกษา ประกอบกับการมีชีวิตแบบเมืองดึงดูดประชาชนในชนบทเข้าสู่ตัวเมือง เนื่องจากผู้อพยพเป็นผู้มีรายได้น้อย มักเป็นแรงงานที่ขาดความชำนาญเฉพาะอย่าง ได้รับการศึกษาน้อย ต้องเลือกเช่าที่อยู่อาศัยราคาถูก หรือนุกรุกที่ว่างเปล่าที่อยู่ใกล้กับตลาดแรงงาน ที่ดินจึงไม่ได้รับการพัฒนา มีการปลูกสร้างที่อยู่อาศัยอย่างหนาแน่น ไม่มีระบบการระบายสิ่งปฏิกูลที่เหมาะสม ทำให้สภาพที่อยู่อาศัยเสื่อมโทรม จนกลายเป็นชุมชนแออัดในที่สุด

ดาร์ณี ถวิลพิพัฒน์กุล (2539 : 99-100) ได้กล่าวถึงกระบวนการกลายเป็นเมืองกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่า กระบวนการเป็นเมืองถือว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างหนึ่ง ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมสามารถอธิบายกระบวนการเป็นเมืองได้ใน 2 ระดับ คือ ระดับมหภาค โดยพิจารณาว่า กระบวนการเป็นเมืองเป็นการเติบโตของระบบสังคมจากขนาดเล็กไปสู่ขนาดใหญ่ ในกรณีนี้กระบวนการกลายเป็นเมืองเกิดขึ้นเมื่อมีการแยกย่อย และการผสมผสานหน้าที่ของส่วนต่างๆ ที่ประกอบกันเป็นเมือง ปัญหาที่ตามมาคือ เรื่องของการจัดองค์กรของเมือง ส่วนระดับจุลภาค พิจารณาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นกับบุคคลที่อพยพจากชนบทเข้ามาอยู่ในเมือง โดยคาดว่าบุคคลเหล่านี้จะสามารถปรับตัวทั้งทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจ แรงจูงใจ และอุดมคติ กลุ่มบุคคลที่อพยพเข้ามาเนื่องจากไม่มีทางเลือกจะเป็นกลุ่มที่มีปัญหามากที่สุด ในแง่ของการปรับตัวรับวัฒนธรรมใหม่โดยเร็ว (Acculturation) เนื่องจากพวกนี้ยากจน เมื่อเข้ามาอยู่ในเมืองก็มักอยู่ร่วมกับพวกที่เข้ามาอยู่ก่อนแล้วในเมือง จึงอาจถือได้ว่า ชุมชนแออัดเป็น Social Transition Zone ของผู้อพยพเข้ามาในเมือง อยู่อย่างแออัด ทำให้เกิดแหล่งเสื่อมโทรม

5. แนวคิดกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตกับความจำเป็นพื้นฐานของครัวเรือน

กระทรวงสาธารณสุข นิยามว่า คุณภาพชีวิต (Quality of Life = QOL) หมายถึง การดำรงชีวิตของมนุษย์ในระดับที่เหมาะสมตามความจำเป็นพื้นฐานในสังคมหนึ่งๆ ในช่วงเวลาหนึ่ง ซึ่งคุณภาพชีวิตของแต่ละสังคมไม่เหมือนกันดังเช่น คุณภาพชีวิตของสังคมไทย อาจแตกต่างจาก คุณภาพชีวิตของสังคมญี่ปุ่น ดังนั้นในการจะบอกได้ว่าประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีหรือไม่นั้นต้องมีการกำหนดความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ของสังคมออกมาให้ชัดเจน

ความจำเป็นพื้นฐาน (Basic Minimum Needs = BMN) หมายถึง ความต้องการหรือ สิ่งจำเป็นในการครองชีพขั้นต่ำของบุคคล ครัวเรือน หรือชุมชน ซึ่งสิ่งเหล่านั้นควรมีหรือควรจะเป็น เพื่อประชาชนมีชีวิตอยู่อย่างปกติสุขพอสมควร (พออยู่ พอกิน) ในช่วงเวลาหนึ่งๆ หรืออีกนัยหนึ่ง ความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) เป็นสิ่งชี้วัดหรือเกณฑ์ตรวจสอบคุณภาพชีวิตของบุคคล และครัวเรือน นั้นเอง (เรณูวรรณ หาญวาฤทธิ์. (2540 : 137)

เนื้อหาใน จปฐ. แบ่งเป็นหมวด โดยแต่ละหมวดมีตัวชี้วัดที่ชัดเจน และกำหนดเป้าหมาย กำกับไว้จากที่กล่าวมา สังคมเป็นผู้กำหนด จปฐ. ขึ้นในแต่ละช่วงเวลา ดังนั้น จปฐ. ของสังคมไทย ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงเมื่อเวลาผ่านไป ปัจจุบันความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ของครัวเรือนมีทั้งหมด 9 หมวด 37 ตัวชี้วัด และในส่วนเป้าหมายของตัวชี้วัดยังได้มีการปรับให้มีเป้าหมายที่สูงขึ้น (เรณูวรรณ หาญวาฤทธิ์. 2540 : 137-140) ดังนี้

ตารางที่ 2.1 ความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) มีทั้งหมด 9 หมวด 37 ตัวชี้วัด

ตัว ชี้ วัด ที่	ความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ของครัวเรือน	เป้าหมายสุดท้าย	
		แผน 7 พ.ศ.2539 (ร้อยละ)	แผน 6 พ.ศ.2535 (ร้อยละ)
	หมวด 1 อาหารดี		
*1	เด็กแรกเกิดมีน้ำหนัก 3 กิโลกรัมขึ้นไป	70	60
*2	เด็ก 0-5 ปี ไม่ขาดสารอาหารในระดับที่เป็นอันตราย		
	-ระดับ 1	≤10	≤25
	-ระดับ 2	≤1	≤2
	-ระดับ 3	0	0
*3	เด็กอายุ 6-14 ปีได้ กินอาหารถูกต้องครบถ้วน	93	92
*4	คนในครัวเรือนกินอาหารที่ทำให้สุขภาพดีแล้ว	60	-

ตารางที่ 2.1 ความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) มีทั้งหมด 9 หมวด 37 ตัวชี้วัด (ต่อ)

ตัว ชี้ วัด ที่	ความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ของครัวเรือน	เป้าหมายสุดท้าย	
		แผน 7 พ.ศ.2539 (ร้อยละ)	แผน 6 พ.ศ.2535 (ร้อยละ)
*5	ครัวเรือนได้กินอาหารควบคุมที่มีฉลาก อย.	75	-
	หมวด 2 มีบ้านอาศัย		
*6	คนในครัวเรือนมีที่อยู่อาศัยที่มีสภาพคงทนถาวรอย่างน้อย 5 ปี	90	84
*7	คนในครัวเรือนมีการจัดบ้านเรือน และบริเวณบ้านเรียบร้อย	90	60
*8	คนในครัวเรือนมีการใช้ส้วมถูกหลักสุขาภิบาล	95	75
*9	คนในครัวเรือนมีน้ำสะอาดดื่มตลอดปี (5 ลิตร/คน/วัน)	95	95
*10	คนในครัวเรือนไม่ถูกรบกวนจากสิ่งรบกวนที่เป็นอันตราย	80	-
	หมวด 3 ศึกษาอนามัยถ้วนทั่ว		
*11	หญิงตั้งครรภ์ได้รับการดูแลก่อนคลอด โดยมีการตรวจสุขภาพ และฉีดวัคซีนครบตามกำหนด	75	70
*12	หญิงตั้งครรภ์ได้รับการบริการทำคลอด และการดูแลหลังคลอดจาก แพทย์พยาบาล ผดุงครรภ์ หรือผดุงครรภ์โบราณที่ ผ่านการอบรมแล้ว	80	70
*13	เด็ก 0-1 ปี ได้รับการฉีดวัคซีนป้องกันโรคครบตามเกณฑ์อายุ	95	90
*14	เด็กวัยประถมได้รับการฉีดวัคซีนครบตามเกณฑ์อายุ	99	90
*15	คนในครัวเรือนที่มีอายุ >14 ปี มีความรู้เกี่ยวกับโรคเอดส์	80	-
*16	คนในครัวเรือนที่มีอายุ >14 ปี รู้จักวิธีป้องกันโรคเอดส์	80	-
17	เด็ก 3-6 ปี ทุกคนได้รับการเลี้ยงดู และเตรียมความพร้อม ก่อนวัยเรียน	60	-
18	เด็กอายุครบตามเกณฑ์การศึกษาภาคบังคับได้เข้าเรียน ภาคบังคับ	99	99
19	เด็กที่จบการศึกษาภาคบังคับได้เข้าศึกษาต่อระดับมัธยม ศึกษาตอนต้นหรือเทียบเท่า	73	-

ตารางที่ 2.1 ความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) มีทั้งหมด 9 หมวด 37 ตัวชี้วัด (ต่อ)

ตัว ชี้ วัด ที่	ความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ของครัวเรือน	เป้าหมายสุดท้าย	
		แผน 7 พ.ศ.2539 (ร้อยละ)	แผน 6 พ.ศ.2535 (ร้อยละ)
20	เด็กที่จบการศึกษาภาคบังคับ และไม่ได้ศึกษาต่อ ได้รับการฝึกอบรมด้านอาชีพ	80	-
21	คนในครัวเรือน อายุ 14-50 ปี อ่านออก เขียนได้	99	95
*22	คนในครัวเรือนได้รับข่าวสารที่เป็นประโยชน์ อย่างน้อยสัปดาห์ละครั้ง	85	85
	หมวด 4 ครอบครัวปลอดภัย		
23	คนในครัวเรือนมีความปลอดภัยในชีวิต และทรัพย์สิน	100	มี
*24	คนในครัวเรือนมีความปลอดภัยจากอุบัติเหตุ	60	-
	หมวด 5 รายได้ดี		
25	คนในครัวเรือนมีการประกอบอาชีพ และมีรายได้เฉลี่ยไม่น้อยกว่าคนละ 15,000 บาท/ปี	70	-
	หมวด 6 มีลูกไม่มาก		
*26	คู่สมรสที่ภรรยาอายุ 15-44 ปี ใช้บริการคุมกำเนิด	77	-
*27	คู่สมรสที่ภรรยาอายุ 15-44 ปี มีลูกไม่เกิน 2 คน	75	75
	หมวด 7 อยากร่วมพัฒนา		
*28	คนในครัวเรือนเป็นสมาชิกกลุ่มที่ตั้งขึ้นในหมู่บ้าน อย่างน้อย 1 กลุ่ม	60	50
29	คนในครัวเรือนที่มีสิทธิ์เลือกตั้งไปใช้สิทธิ์เลือกตั้งด้วยความบริสุทธิ์ใจ	90	50
30	คนในครัวเรือนเข้าร่วมในการบำรุงสาธารณสมบัติ และกิจกรรมพัฒนา	80	เข้าร่วม

ตารางที่ 2.1 ความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) มีทั้งหมด 9 หมวด 37 ตัวชี้วัด (ต่อ)

ตัว ชี้ วัด ที่	ความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ของครัวเรือน	เป้าหมายสุดท้าย	
		แผน 7 พ.ศ.2539 (ร้อยละ)	แผน 6 พ.ศ.2535 (ร้อยละ)
	หมวด 8 พาสู่คุณธรรม		
31	คนในครัวเรือนที่อายุ 7 ปีขึ้นไป ได้ปฏิบัติศาสนกิจอย่างน้อย สัปดาห์ละครั้ง	90	90
*32	คนในครัวเรือนไม่ติดสุรา	90	-
*33	คนในครัวเรือนไม่ติดบุหรี่	90	-
34	คนในครัวเรือนเข้าร่วมกิจกรรมตามประเพณี ศิลปวัฒนธรรม ประจำท้องถิ่น	90	-
*35	คนอายุมากกว่า 60 ปี ขึ้นไป ได้รับการดูแลจากคนในครัวเรือน หรือชุมชนหรือสถาบันอื่นๆ	90	-
	หมวด 9 บำรุงสิ่งแวดล้อม		
36	คนในครัวเรือนได้เข้าร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์ และพัฒนา ทรัพยากรธรรมชาติ	90	-
*37	คนในครัวเรือนได้เข้าร่วมกิจกรรมป้องกัน และควบคุม สิ่งแวดล้อม	90	-

จาก จปฐ. ทั้ง 37 ตัวชี้วัด จะเห็นว่าคุณภาพชีวิตครอบคลุมทั้งในด้านสุขภาพ การศึกษา การเป็นอยู่เศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม ถ้าบรรลุเกณฑ์ จปฐ. ทั้ง 37 ข้อ นับได้ว่าบรรลุ การมีคุณภาพชีวิตที่ดีถ้าบรรลุเฉพาะข้อที่มีเครื่องหมาย * จำนวน 24 ข้อถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของการมีสุขภาพดีถ้วนหน้า (HFA)

ดังนั้น ย่อมสรุปได้ว่าสุขภาพดีถ้วนหน้า (HFA) เป็นส่วนหนึ่งของคุณภาพชีวิตของ ประชาชน (QOL)

การกำหนดเครื่องชี้วัดความจำเป็นพื้นฐานเพื่อใช้ในการวัดว่าแต่ละครัวเรือนควรมี อย่างน้อยในขั้นต่ำของเกณฑ์ชี้วัดเป้าหมายนั้นๆ ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ปกติจะกำหนด 5 ปี ตามระยะเวลาของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ จึงจะถือว่ามีความคุณภาพชีวิตตามเกณฑ์

ความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ของครัวเรือนในเขตเมืองตามเกณฑ์ จปฐ.ในเขตเมือง ของสำนักงานพัฒนาชุมชนกรุงเทพมหานคร ปี 2547 ซึ่งมีตัวชี้วัด และเกณฑ์ชี้วัดเป้าหมายดังแสดงในตารางที่ 2.2 ดังนี้

ตารางที่ 2.2 ตัวชี้วัด จปฐ. ในเขตเมืองกรุงเทพมหานคร ปี 2547

ตัวชี้วัด	เป้าหมาย / ร้อยละ
หมวดที่ 1 สุขภาพดี (11 ตัวชี้วัด)	
1. หญิงตั้งครรภ์ได้รับการดูแลก่อนคลอด	100
2. แม่ที่คลอดลูกได้รับการทำคลอดและการดูแลหลังคลอด	100
3. เด็กแรกเกิดมีน้ำหนักไม่ต่ำกว่า 2,500 กรัม	100
4. เด็กแรกเกิดถึง 1 ปีเต็ม ได้รับการฉีดวัคซีนป้องกันโรคครบ	100
5. เด็กแรกเกิดได้กินนมแม่อย่างเดียวอย่างน้อย 4 เดือนแรกติดต่อกัน	90
6. เด็กแรกเกิดถึง 5 ปี ได้กินอาหารอย่างเหมาะสมและเพียงพอ	100
7. เด็กอายุ 6-15 ปี ได้กินอาหารอย่างถูกต้องครบถ้วน	100
8. เด็กอายุ 6-12 ปี ได้รับการฉีดวัคซีนป้องกันโรคครบ	100
9. ทุกคนในครัวเรือนได้กินอาหารที่มีคุณภาพ ถูกสุขลักษณะ ปลอดภัย และได้มาตรฐาน	90
10. คนในครัวเรือนมีความรู้ในการใช้ยาที่ถูกต้องเหมาะสม	100
11. คนอายุ 35 ปีขึ้นไป ได้รับการตรวจสุขภาพประจำปี	30
หมวดที่ 2 มีบ้านอาศัย (8 ตัวชี้วัด)	
12. ครัวเรือนมีความมั่นคงในที่อยู่อาศัย และบ้านมีสภาพคงทนถาวร	100
13. ครัวเรือนมีน้ำสะอาดสำหรับดื่มและบริโภคเพียงพอตลอดปี	95
14. ครัวเรือนมีน้ำใช้เพียงพอตลอดปี	95
15. ครัวเรือนมีการจัดบ้านเรือนและบริเวณบ้านให้เป็นระเบียบถูกสุขลักษณะ	95
16. ครัวเรือนไม่ถูกรบกวนจากเสียง ความสั่นสะเทือน ฝุ่นละออง กลิ่นเหม็นหรือมลพิษทางอากาศ น้ำเสีย ขยะ และสารพิษ	100
17. ครัวเรือนมีการป้องกันอุบัติเหตุอย่างถูกวิธี	100
18. ครัวเรือนมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน	100
19. ครอบครัวมีความอบอุ่น	100

ตารางที่ 2.2 ตัวชี้วัด จปฐ. ในเขตเมืองกรุงเทพมหานคร ปี 2547 (ต่อ)

ตัวชี้วัด	เป้าหมาย / ร้อยละ
หมวดที่ 3 ผักใฝ่การศึกษา (6 ตัวชี้วัด)	
20. เด็กอายุ 3-5 ปีเต็ม ได้รับการเลี้ยงดูเตรียมความพร้อมก่อนวัยเรียน	100
21. เด็กอายุ 6-15 ปี ได้รับการศึกษาภาคบังคับ 9 ปี	100
22. เด็กที่จบการศึกษาภาคบังคับ 9 ปี ได้เรียนต่อชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย	50
23. เด็กที่จบการศึกษาภาคบังคับ 9 ปี และไม่ได้เรียนต่อได้รับการฝึกอบรมด้านอาชีพ	80
24. คนอายุ 15-60 ปีเต็ม อ่านออกและเขียนภาษาไทยได้	100
25. คนในครัวเรือนได้รับรู้ข่าวสารที่เป็นประโยชน์อย่างน้อยสัปดาห์ละ 5 ครั้ง	100
หมวดที่ 4 รายได้ก้าวหน้า (3 ตัวชี้วัด)	
26. คนอายุ 18-60 ปีเต็ม มีการประกอบอาชีพและมีรายได้	80
27. คนในครัวเรือนมีรายได้เฉลี่ยไม่ต่ำกว่าคนละ 20,000 บาทต่อปี	70
28. ครัวเรือนมีการเก็บออมเงิน	60
หมวดที่ 5 plugged ค่านิยมไทย (5 ตัวชี้วัด)	
29. คนในครัวเรือนไม่ดิดสุรา	100
30. คนในครัวเรือนไม่สูบบุหรี่	50
31. คนอายุตั้งแต่ 6 ปีขึ้นไปทุกคนไปปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนา	100
32. คนสูงอายุได้รับการดูแลเอาใจใส่จากคนในครัวเรือน	100
33. คนพิการได้รับการดูแลเอาใจใส่จากคนในครัวเรือน	100
หมวดที่ 6 ร่วมใจพัฒนา (4 ตัวชี้วัด)	
34. ครัวเรือนมีคนเป็นสมาชิกกลุ่มที่ตั้งขึ้นในหมู่บ้าน ตำบล	90
35. ครัวเรือนมีคนมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นเพื่อประโยชน์ของชุมชน	30
36. ครัวเรือนมีคนเข้าร่วมทำกิจกรรมสาธารณะของหมู่บ้าน	100
37. คนที่มีสิทธิ์ไปใช้สิทธิ์เลือกตั้ง	100

ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) คือข้อมูลในระดับครัวเรือนที่แสดงถึงสภาพความจำเป็นของคนในครัวเรือนในด้านต่างๆ เกี่ยวกับคุณภาพชีวิตที่ได้กำหนดมาตรฐานขั้นต่ำเอาไว้ว่าคนควรจะมีคุณภาพชีวิตในเรื่องนั้นๆ อย่างไร ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง เพื่อมีชีวิตที่ดี และสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข

การกำหนดเครื่องชี้วัดความจำเป็นพื้นฐานเพื่อใช้ในการชี้วัดว่าคนในแต่ละครัวเรือนควรมีคุณภาพชีวิตขั้นต่ำในเรื่องนั้นๆ ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ตามเกณฑ์ที่กำหนด จึงจะถือว่ามีความคุณภาพชีวิตตามเกณฑ์ความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.)

คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ พ.ศ.2535 ได้กำหนดความจำเป็นพื้นฐาน องค์ประกอบ จปฐ. และตัวชี้วัด เพื่อนำข้อมูลไปใช้ประกอบในการวัดแต่ละครัวเรือน และชุมชนว่ามีคุณภาพชีวิตตามเกณฑ์ความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ในเขตเมือง ดังแสดงในตารางที่ 2.3 ดังนี้

ตาราง 2.3 ความจำเป็นพื้นฐานของครัวเรือน ชุมชนในเขตเมือง และตัวชี้วัด

ความจำเป็นพื้นฐาน	องค์ประกอบ จปฐ.	ตัวชี้วัด
1. ประชาชนได้กินอาหารที่ถูกสุขลักษณะและเพียงพอ กับความต้องการของร่างกาย	1. เด็กอายุต่ำกว่า 5 ปี มีน้ำหนักปกติ 2. เด็กอายุ 5-15 ปีเต็ม มีน้ำหนักตามมาตรฐาน 3. เด็กมีอายุไม่เกิน 1 ปี มีน้ำหนักแรกเกิดถึง 3,000 กรัม	1. เด็กแรกเกิดถึง 5 ปีเต็ม ได้รับการเฝ้าระวังทางโภชนาการและไม่มีการขาดสารอาหารในระดับเป็นอันตรายต่อสุขภาพ 2. เด็กอายุตั้งแต่ 5-15 ปีเต็ม ได้รับสารอาหารครบถ้วนตามความต้องการของร่างกาย 3. หญิงมีครรภ์ได้บริโภคอาหารอย่างถูกต้องเพียงพอ ซึ่งมีผลทำให้เด็กแรกเกิดมีน้ำหนักถึง 3,000 กรัม
2. ประชาชนมีที่อยู่อาศัย และสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม	1. บ้านที่เป็นของตัวเอง 2. บ้านที่จัดบ้านเรือนและบริเวณบ้านให้เป็นระเบียบถูกสุขลักษณะ 3. บ้านที่มีส่วนถูกสุขลักษณะ	4. บ้านที่เป็นของตัวเองและสภาพของบ้านมีความคงทน 5. ครอบครัวมีการจัดบ้านเรือนและบริเวณบ้านเรือนให้เป็นระเบียบถูกสุขลักษณะ

ตาราง 2.3 ความจำเป็นพื้นฐานของครัวเรือน ชุมชนในเขตเมือง และตัวชี้วัด (ต่อ)

ความจำเป็นพื้นฐาน	องค์ประกอบ จปฐ.	ตัวชี้วัด
	4. ครอบครัวมีน้ำสะอาดดื่มตลอดปี 5. ครอบครัวที่มีไฟฟ้าใช้	6. ครอบครัวมีสุขลักษณะ 7. ครอบครัวมีน้ำสะอาดดื่มเพียงพอตลอดปี (2 ลิตร/คน/วัน) 8. ครอบครัวมีน้ำใช้สะอาดเพียงพอตลอดปี 9. ชุมชนมีการดำเนินการด้านความสะอาด 10. สภาพชุมชนโดยทั่วไปสะอาดเรียบร้อย 11. ทางเดินเท้าหลักในชุมชน ก.เพียงพอกับการใช้ประโยชน์ ข.มีสภาพเหมาะสมต่อการสัญจรไปมา ค.มีไฟฟ้าแสงสว่างเพียงพอแก่การใช้ทางเท้าได้อย่างปลอดภัย 12. ครอบครัวในชุมชนมีไฟฟ้าใช้อย่างถูกต้อง 13. ทางระบายน้ำหลักในชุมชนมีเพียงพอแก่การป้องกันน้ำท่วม 14. มีสถานที่ที่จัดไว้ในชุมชนหรือบริเวณใกล้เคียงเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจและออกกำลังกาย

ตาราง 2.3 ความจำเป็นพื้นฐานของครัวเรือน ชุมชนในเขตเมือง และตัวชี้วัด (ต่อ)

ความจำเป็นพื้นฐาน	องค์ประกอบ จปฐ.	ตัวชี้วัด
3. ประชาชนมีโอกาสเข้าถึงบริการสังคม ขั้นพื้นฐานที่จำเป็นแก่การดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ	1. หญิงมีครรภ์ได้ไปฝากและตรวจครรภ์ครบ 2. แม่ที่คลอดลูกในรอบปีที่ผ่านมาได้คลอดโดยแพทย์พยาบาลผดุงครรภ์หรือหมอดำแยที่ผ่านการอบรม 3. แม่ที่คลอดลูกในรอบปีที่ผ่านมาได้รับการดูแลหลังคลอดโดยเจ้าหน้าที่สาธารณสุขสุขภาพใน 6 สัปดาห์ 4. เด็กอายุต่ำกว่า 1 ปีได้รับวัคซีนต่างๆครบตามเกณฑ์อายุ 5. เด็กแรกเกิดถึง 15 ปีเต็มมีสูติบัตรหรือใบรับรองการเกิด 6. เด็กอายุแรกเกิดถึง 6 ปีเต็มได้รับการดูแลอย่างเหมาะสม 7. เด็กอายุ 6-15 ปีเต็มได้เรียนชั้นประถมศึกษา 8. คนอายุ 14-15 ปี อ่านออกและเขียนได้ 9. ผู้ทุพพลภาพหรือพิการได้รับการดูแลช่วยเหลือและไม่ถูกทอดทิ้ง	15. ชุมชนไม่มีเหตุรำคาญที่อาจเป็นอันตรายต่อสุขภาพ 16. หญิงมีครรภ์ได้รับการดูแลก่อนคลอด 17. หญิงมีครรภ์ได้รับบริการทำคลอด และการดูแลหลังคลอด 18. เด็กอายุต่ำกว่า 1 ปีได้รับวัคซีนป้องกันวัณโรค โรคคอตีบ ไอกรน บาดทะยัก โปлио และหัดครบตามเกณฑ์อายุ 19. เด็กแรกเกิดถึง 15 ปีเต็มมีสูติบัตร หรือใบรับรองการเกิดครบทุกคน 20. เด็กแรกเกิดถึง 6 ปีเต็มได้รับการดูแลอย่างเหมาะสม 21. เด็กวัยประถมศึกษา (6-15 ปี) ได้เข้าเรียนการศึกษาภาคบังคับ 22. เด็กวัยประถมศึกษา (6-15 ปี) ไม่ถูกใช้แรงงานจนเป็นอุปสรรคต่อการศึกษาและสุขภาพอนามัย 23. ผู้มีอายุ 15-70 ปีเต็ม มีบัตรประจำตัวประชาชน 24. ประชาชนอายุ 14-15 ปีอ่านออกเขียนได้

ตาราง 2.3 ความจำเป็นพื้นฐานของครัวเรือน ชุมชนในเขตเมือง และตัวชี้วัด (ต่อ)

ความจำเป็นพื้นฐาน	องค์ประกอบ จปฐ.	ตัวชี้วัด
4. ประชาชนความมั่นคงปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน	10. ครอบครัวได้รับข่าวสารครบทั้ง 6 เรื่องดังกล่าวอย่างน้อยเดือนละครั้ง	25. ผู้ทุพพลภาพหรือพิการได้รับการดูแลช่วยเหลือและไม่ถูกทอดทิ้ง 26. คนที่อายุ 60 ปีขึ้นไปไม่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้และมีผู้ดูแล 27. ครอบครัวได้รับข่าวสารเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ อาหารการกิน สุขภาพอนามัย กฎหมายชาวบ้านการป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยและข่าวสารบ้านเมืองครบทุกเรื่องอย่างน้อยเดือนละครั้ง
	1. ชุมชนไม่มีการปล้นทรัพย์ โจรกรรม ช่มชู้ ฆ่ากันตาย หรืออาชญากรรมต่างๆ	28. ประชาชนปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน 29. ประชาชนมีความรู้ด้านการป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย 30. ชุมชนมีอุปกรณ์ดับเพลิงเพียงพอและใช้ได้ 31. ประชาชนอายุ 14-25 ปีที่ไม่ได้เรียนต่อ ได้รับการฝึกอาชีพเพิ่มเติมรายได้
5. ประชาชนมีอาชีพมั่นคงและมีรายได้เพียงพอต่อการดำรงชีวิต	1. คนอายุระหว่าง 14-25 ปีที่ไม่ได้เรียนต่อและได้รับการฝึกอาชีพ 2. ครอบครัวที่มีรายได้มากกว่า 2,000 บาทต่อเดือน	32. ประชาชนวัยทำงาน(14-60 ปี) ที่ไม่อยู่ระหว่างศึกษาต่อมีอาชีพมีรายได้ 33. ครอบครัวมีรายได้เพียงพอกับการใช้จ่ายที่จำเป็นในการดำรงชีวิต

ตาราง 2.3 ความจำเป็นพื้นฐานของครัวเรือน ชุมชนในเขตเมือง และตัวชี้วัด (ต่อ)

ความจำเป็นพื้นฐาน	องค์ประกอบ จปฐ.	ตัวชี้วัด
6. ครอบครัวสามารถควบคุมช่วงเวลาและจำนวนของการมีบุตรได้ตามต้องการ	1. คู่สมรสใช้บริการคุมกำเนิด	34. คู่สมรสมีบุตรไม่เกิน 2 คน และสามารถใช้บริการคุมกำเนิดได้ตามต้องการ
7. ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาความเป็นอยู่ และการกำหนดวิถีชีวิตของตนเองและชุมชน	1. ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเอง 2. ประชาชนร่วมกันบำรุงรักษาสาธารณสมบัติ 3. ประชาชนร่วมกันบำรุงรักษาวัฒนธรรม 4. มีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ	35. ครอบครัวเป็นสมาชิกกลุ่มที่ตั้งขึ้นเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน 36. ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเอง 37. ประชาชนช่วยกันบำรุงรักษาสาธารณสมบัติที่รัฐและชุมชนสร้างขึ้น 38. ประชาชนร่วมกันบำรุงรักษาและส่งเสริมวัฒนธรรมประเพณี 39. ประชาชนร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 40. ประชาชนไปใช้สิทธิในการเลือกตั้งตามระบอบประชาธิปไตย
8. ประชาชนมีการพัฒนาจิตใจให้ดีขึ้น	1. ประชาชนมีความสามัคคีเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน 2. ประชาชนปฏิบัติศาสนกิจทุกคนเดือนละครั้ง 3. ประชาชนไม่เล่นการพนันและไม่ติดสุราหรือสิ่งเสพติดอื่นๆ	41. ในชุมชนมีความสามัคคีเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน 42. บุคคลในครอบครัวมีการปฏิบัติศาสนกิจอย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง 43. บุคคลในครอบครัวไม่เล่นการพนันและไม่ติดสุราหรือสิ่งเสพติดอื่นๆจนก่อให้เกิดความเดือดร้อน

6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

นิรันดร์ สุรัสวดี (2539 : บทคัดย่อ) ศึกษาคุณภาพชีวิตด้านเศรษฐกิจและปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับระดับคุณภาพชีวิตด้านเศรษฐกิจในเขตเทศบาลเมืองอุบลราชธานี ตัวอย่างในการศึกษาประกอบด้วยสมาชิกของครัวเรือน 12 ครัวเรือน พบว่า

1. ลักษณะทั่วไปของประชาชน เป็นครอบครัวขนาดเล็ก มีภูมิสำเนาเป็นคนอุบลราชธานี ส่วนใหญ่มีลักษณะที่พักอาศัยเป็นบ้านเดี่ยวและเป็นของตนเอง ส่วนใหญ่กำลังศึกษาอยู่ในระดับประถมศึกษา ส่วนผู้ทำงานทำเป็นผู้ที่เป็นหัวหน้าครอบครัว

2. ระดับคุณภาพชีวิตด้านเศรษฐกิจ ประชาชนในเขตเทศบาลเมืองอุบลราชธานีอยู่ในเกณฑ์ค่อนข้างสูง โดยพิจารณาจากองค์ประกอบ ได้แก่ ทรัพย์สิน อาชีพ และฐานะทางเศรษฐกิจ ซึ่งแจกแจงรายละเอียด ได้ดังนี้

2.1 ด้านทรัพย์สิน ปรากฏว่าคุณภาพชีวิตของประชาชนโดยการประเมินจากทรัพย์สินอยู่ในระดับค่อนข้างสูง โดยมีปัจจัยสำคัญ เช่น ลักษณะที่อยู่อาศัย ที่ดิน เครื่องอำนวยความสะดวกและยานพาหนะ เป็นต้น

2.2 ด้านอาชีพ จากการศึกษาปรากฏว่า ระดับคุณภาพชีวิตเกี่ยวกับด้านอาชีพอยู่ในเกณฑ์ปานกลาง ซึ่งปัจจัยต่างๆ ได้แก่อาชีพหลัก อาชีพเสริม อาชีพเสี่ยง ความมั่นคงในอาชีพ การเปลี่ยนงาน เป็นต้น

2.3 ฐานะทางเศรษฐกิจของประชาชนในเขตเทศบาลเมืองอุบลราชธานี จากการศึกษาปรากฏว่าฐานะทางเศรษฐกิจอยู่ในระดับค่อนข้างสูง มีปัจจัยที่เกี่ยวข้องเป็นตัวชี้วัดระดับคุณภาพชีวิต เช่น รายได้ รายจ่าย เงินออมและหนี้สิน

โยเชียกิ กากาฮาชิ (อ้างใน วิชัย รูปขำดี, 2538 : 46) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องคุณภาพชีวิตในประเทศไทย การวิเคราะห์ทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งได้เก็บรวบรวมสถิติข้อมูลจากจังหวัดต่างๆ 70 จังหวัด มาวิเคราะห์ตามปัจจัย 15 ปัจจัยที่กำหนดขึ้น คือ ปัจจัยทางด้านองค์ประกอบทั่วไป การบริการของชุมชน ศาสนา เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม อุบัติเหตุทางจราจร ภาวะเจริญพันธุ์ การใช้แรงงานเด็ก ความเป็นอุตสาหกรรม การคมนาคม การศึกษาขั้นพื้นฐาน ภาวะการเกิดอาชญากรรม การเคลื่อนย้ายทางประชากร ผู้สูงอายุ และสุขภาพอนามัย เมื่อนำปัจจัยต่างๆ เหล่านี้มาหาค่าแบ่งชี้ว่า จังหวัดใดมีค่าดัชนีสูงสุด-ต่ำสุด ผลการวิจัยพบว่า จังหวัดที่มีดัชนีคุณภาพชีวิตสูงนั้นมักจะรายได้ของประชากรสูง เป็นเมืองที่เจริญ หรือเป็นเมืองตากอากาศ เป็นต้น ส่วนจังหวัดที่มีดัชนีคุณภาพชีวิตต่ำ มักจะเป็นจังหวัดที่มีสภาพแวดล้อมไม่ดีมีภาวะการเจริญพันธุ์สูงและมีการศึกษาค่ำ เป็นต้น

ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ (2537 : 4-36) ศึกษาชุมชนแออัดวัดญวนสะพานขาวในช่วงปี พ.ศ.2511-2513 พบว่าลักษณะทางกายภาพของบ้านมีอิทธิพลต่อความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้อยู่อาศัย เช่น

- 1) การมีรั้วสูงกันรอบบริเวณบ้าน
- 2) ทำให้คนในแต่ละบ้านแยกตัวจากคนบ้านอื่นคนในแต่ละบ้านจะคบหาสมาคมกับคนในบ้านตนเองเท่านั้น
- 3) ขาดความมั่นคงในการทำงาน
- 4) รายได้
- 5) ไม่มีโอกาสแสวงหาความก้าวหน้าในอาชีพหรือการเลื่อนฐานะได้มากนัก เช่น อาชีพช่างกระเบื้อง ความชำนาญ
- 6) การเปลี่ยนนายจ้างจะทำให้ได้ค่าจ้างสูงขึ้น แต่ยิ่งอัตราค่าจ้างสูงขึ้นเท่าใด โอกาสในการหางานทำได้ก็ยากขึ้นเท่านั้น

ผู้ที่อาศัยในสลัมแห่งนี้ส่วนใหญ่ ประกอบอาชีพกรรมกร (25%) พ่อค้า แม่ค้า หาบเร่ แผงลอย (23%) และช่าง (23%) รายได้แต่ละคนมีรายได้โดยประมาณ กรรมกรระหว่างเดือนละ 400 บาท ถึงเดือนละ 800 บาท พ่อค้า แม่ค้า หาบเร่ แผงลอยระหว่างเดือนละ 200 บาท ถึงเดือนละ 900 บาท สำหรับช่างระหว่างเดือนละ 300 บาท ถึงเดือนละ 1,600 บาท รายได้เฉลี่ยต่อครัวเรือนอยู่ระหว่าง 800 บาท ถึง 1,400 บาทต่อเดือน

ด้วยชีวิตขาดความมั่นคงในหลายด้าน คนในชุมชนแออัดจะใช้มิตรภาพเป็นเครื่องมือสร้างความก้าวหน้า และความมั่นคงในชีวิต ซึ่งเพื่อนที่ดีจะมีคุณลักษณะที่สำคัญคือ ต้องไปมาหาสู่กันบ่อยๆ ช่วยหางานให้เพื่อนยามตกงาน และให้เพื่อนยืมเงินเมื่อเพื่อนต้องการ

ความสัมพันธ์ภายในชุมชนตรอกได้เป็นความสัมพันธ์ระหว่างลูกพี่ และลูกน้อง ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ตามระบบอุปถัมภ์ (patron-client relations) ผู้ที่เป็นลูกพี่ให้ความอุปถัมภ์ผู้อื่นได้ ต้องเป็นผู้มีความพร้อม 2 ประการ คือ ทรัพยากร และความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ต้องเป็นคนที่มีลักษณะนิสัยกล้าเสี่ยง ต้องรักเหลื่อมศักดิ์ศรียิ่งกว่าทรัพย์สิน ต้องรักพรรคพวกลูกน้องมากกว่าคนอื่น

มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย (2533 : 30-45) ศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างแรงงานนอกระบบ ในชุมชนแออัดกับระบบเศรษฐกิจการเมือง : ศึกษาเฉพาะกรณีอาชีพเก็บและรับซื้อของเก่าในเขตกรุงเทพมหานคร พบว่าผู้ประกอบการอาชีพนี้มีทั้งเพศชายและหญิง อายุกระจายในทุกช่วงวัยส่วนใหญ่เรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่4 อพยพมาจากต่างจังหวัดในเขตภาคกลางมากที่สุดเพื่อเข้ามาหางานทำส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในที่บุกรุก บางส่วนอาศัยอยู่ใต้สะพานและกึ่งเร่ร่อน ลักษณะอาชีพส่วนใหญ่ทั้งเก็บและรับซื้อของเก่ามีบางส่วนที่เก็บของเก่าอย่างเดียว ซึ่งเป็นกลุ่มที่รายได้ต่ำกว่ากลุ่มอื่น ก่อนเข้ามาทำอาชีพเก็บของเก่านี้ส่วนใหญ่จะทำอาชีพรับจ้างตามแหล่ง

ก่อสร้าง เนื่องจากเห็นว่าอาชีพนี้ทำรายได้ดีกว่าอาชีพเดิมเป็นอาชีพอิสระ ไม่มีนายจ้าง อาชีพเก็บของเก่านี้ใช้เวลาในการทำงาน 7-9 ชั่วโมง/วัน

โสภา (ชูพิกุลชัย) ชปิลมันน์ และคนอื่นๆ (2534 : 5-8) ศึกษารูปแบบของชุมชนที่พึ่งปรารถนาของผู้อาศัยในชุมชนแออัดในเขตกรุงเทพมหานคร พบว่าผู้อาศัยในชุมชนแออัดส่วนใหญ่เป็นผู้ที่อพยพมาจากชนบทเพื่อมาหางานทำในกรุงเทพฯ เนื่องจากเข้าใจ/เชื่อว่าการมาอยู่ในกรุงเทพฯ จะมีโอกาสที่ทำกินดีกว่า สามารถมีบ้านเป็นของตนเองปลูกในที่ดินเช่าอยู่เป็นครอบครัวเดี่ยวไม่เกิน 6 คน มีรายได้เพียงพอกับค่าใช้จ่าย แต่ไม่มีเงินเก็บออม มักจะมีปัญหาภายในครอบครัว เช่น ไม่มีเงินส่งลูกเรียนหนังสือ ทะเลาะเบาะแว้งภายในครอบครัว เป็นต้น อันเป็นชนวนให้ครอบครัวเกิดความแตกแยก ขาดความอบอุ่น รวมทั้งยังมีปัญหาสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนที่ไม่ปลอดภัย เช่น การฉกชิงวิ่งราว โจรกรรมทรัพย์สิน เป็นต้น ทำให้อยู่กันอย่างหวาดระแวงขาดการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ส่งผลต่อสุขภาพจิตของคนในชุมชน ดังนั้นสภาพชุมชนที่พึ่งปรารถนาจึงต้องเริ่มต้นจากการมีครอบครัวที่พึ่งปรารถนา แล้วพัฒนาไปสู่ชุมชนที่พึ่งปรารถนา โดยการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในครอบครัว และชุมชนด้วยความร่วมมือ สนับสนุนช่วยเหลือของภาครัฐและเอกชน

สมศักดิ์ อุปพันธ์ (อ้างใน อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ ; ใน ม.ร.ว.อดิน ระพีพัฒน์, บรรณาธิการ. 2542 : 95) ศึกษาปัจจัยที่สัมพันธ์ต่อความสำเร็จขององค์กรเพื่อการพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจในชุมชนแออัด:กรณีศึกษาสหกรณ์เครดิตยูเนียนชุมชนฟ้าใหม่ พบว่าหากพิจารณาความสัมพันธ์ทางสังคมจะพบเห็นสู่ทางในการทำงานกับชาวบ้านในชุมชน เช่น กลุ่มที่ดำรงชีวิตค่อนข้างเป็นเอกเทศ คือมีความสัมพันธ์ทางสังคมน้อยกว่ากลุ่มคนอื่น จะให้ความสำคัญกับการออมทรัพย์ในรูปแบบเครดิตยูเนียนเพราะต้องการหลักประกันมากกว่ากลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์กับคนส่วนอื่นๆ ในสังคมที่กว้างขวางกว่า เพราะคนกลุ่มหลังสามารถพึ่งพาอาศัยคนอื่นๆ ในชุมชน และนอกชุมชนได้ หรือกลุ่มชาวบ้านในชุมชนแออัดจะมีความสัมพันธ์กับภายนอกเพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้าของเขา และมักเป็นกลุ่มเฉพาะกิจ